

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСАДЧА ОЛЬГА СЕРГІЇВНА

УДК 81'373

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СВІТУ В ТВОРАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ФАНТАСТИКИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Мосенкіс Юрій Леонідович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка МОН України,
професор кафедри української мови та
прикладної лінгвістики

Офіційні опоненти доктор філологічних наук, професор
Сологуб Надія Миколаївна,
Національна музична академія України
імені П.І. Чайковського МОН України,
завідувач кафедри мов

кандидат філологічних наук, професор
Шевчук Світлана Володимирівна,
Національний педагогічний університет імені
М.П.Драгоманова МОН України, завідувач кафедри
культури української мови

Захист відбудеться 7 жовтня 2016 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.19 Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, к. 63)

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці імені М.О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 12)

Автореферат розісланий «06» вересня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.П. Гнатюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Мова фантастики становить інтерес для лінгвістики й інших гуманітарних та природничо-технічних наук: у фантастичних текстах на всіх рівнях мови (концепція І.О. Голубовської) утілені універсальні й ідіоетнічні (концепція С.М. Лучканина) архаїчні елементи магіко-міфологічного світобачення, а також індивідуально-авторські художні реконструкції технічної, інформаційної, екологічної, етичної, психологічної та інших сфер людського існування. Наявна потреба сучасного наукового осмислення лексики, стилістики, структури фантастичного тексту на основі уявлень про його поетику (А.К. Мойсієнко), міфопоетику (Н.В. Слухай), етнолінгвістичний потенціал (В.В. Жайворонок, В.П. Мусієнко). Фантастичний текст потребує розгляду як результат інтелектуалізації (концепція Л.І. Шевченко) реалістичного літературного тексту мовними засобами природничо-технічної сфери (науково-технічна фантастика) або історико-етнологічної сфери (художня реконструкція минулого), модернізації архаїчного фольклорного магіко-міфологічного тексту засобами реміфологізації (концепція О.С. Колесника).

Необхідна класифікація фантастичних текстів та їх лексичних засобів за особливостями індивідуально-авторського світогляду, специфікою репрезентації універсальних та ідіоетнічних рис магіко-міфологічного світогляду, що визначає 1) специфіку лексики (апелятивів і промовистих імен), 2) науково-технічні, історико-етнологічні та фольклорні текстові взірці фантастичного твору, 3) структурне уподібнення тексту фантастики до чарівної казки. Потрібне лінгвоконцептологічне визначення фантастичного тексту та лінгвістична деталізація його зміненої модальності щодо емпіричної дійсності.

Мовну картину світу (КС) досліджують Р.В. Болдирєв, О.А. Гапченко, Л.П. Гнатюк, І.О. Голубовська, С.П. Денисова, В.В. Жайворонок, О.С. Колесник, В.І. Кононенко, Л.А. Лисиченко, В.П. Мусієнко, А.М. Приходько, Т.В. Радзієвська, Н.В. Слухай, О.С. Снитко, Ж.П. Соколовська, Н.І. Сукаленко, О.Б. Ткаченко, О.І. Чередниченко, Л.І. Шевченко, Г.М. Яворська, Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, Є. Бартмінський, А. Вежбицька, Г.Д. Гачев, В.В. Колесов, О.С. Кубрякова, Дж. Лакофф, В.А. Маслова, Ю.С. Степанов, В.М. Теля та ін.

Давньоукраїнське і спільнослов'янське язичництво (фольклорно-світоглядну основу сучасної української фантастики) досліджували О.О. Потебня, І.С. Нечуй-Левицький, Я.Ф. Головацький, О.С. Колесник, Ю.О. Карпенко, Б.О. Рибаків, Н.В. Слухай, В.В. Жайворонок; ширші питання міфології вивчали Й.Г. Гердер, І.М. Дьяконов, Е. Кассієр, О.Ф. Лосєв, М. Мюллер, А.С. Слухай, Дж.Дж. Фрезер та ін. Жанри фантастики досліджували Х.Л. Борхес, Е. Золля, М.М. Бахтін, Р. Буве,

Ц. Тодоров, С. Лем, С. Себеніко, М.В. Джонс. Теорію стилістики розробляють С.Я. Єрмоленко, Л.І. Шевченко та їх наукові школи. Функції термінів у мові української фантастики вивчає Т.В. Катиш.

Отже, **актуальність** дослідження мовної концептуалізації світу в українській фантастиці визначена потребою сучасного лінгвістичного осмислення лексичних засобів, якими здійснена художня реконструкція минулого і майбутнього та відтворення архаїчних моделей світобачення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах загальної наукової теми Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Актуальні проблеми філології (02БФ044-01)».

Метою дослідження є вивчення мовних засобів концептуалізації світу у творах українських письменників-фантастів 2-ї пол. ХХ ст. **Завданнями** дослідження є:

- 1) реконструкція міфологічних і казкових джерел фантастичного тексту;
- 2) лінгвоконцептологічне визначення фантастичного тексту;
- 3) типологізація джерел прецедентних концептів фантастики;
- 4) алгоритмізація концептуальної структури фантастичного тексту;
- 5) класифікація й когнітивна інтерпретація лексичних засобів творення ефекту фантастичного;
- 6) моделювання авторських фантастичних КС, індивідуальної міфотворчості, рис зміненої модальності за специфікою мовотворчості.

Об'єкт дослідження – тексти української фантастики 2-ї пол. ХХ ст.

Предмет дослідження – закономірності віддзеркалення концептуальної картини світу української фантастики 2-ї пол. ХХ ст. у лексиці та структурі текстів.

Комплекс **методів** розроблений для реалізації мети і завдань роботи. Застосовані методи включають загальнонаукові (індукції, дедукції, класифікації та систематизації, використані для інтерпретації фантастичних текстів як віддзеркалення елементів цілісного світогляду, мови фантастики та її лексичного рівня як утілення концептуальної КС фантастики) і спеціальні лінгвістичні – описовий (застосований при доборі й систематизації мовних фактів, що репрезентують лексичний рівень творів фантастичного жанру), метод концептуального аналізу (застосований при інтерпретації лексики текстів фантастики), порівняльно-історичний (застосований при етимологічній інтерпретації авторської неології та промовистих онімів з метою визначення ролі автора як мовотворця та місця кожної лексеми в авторській мовній КС), метод можливих світів (при реконструкції специфіки ККС і МКС у текстах кожного автора). Використані прийоми ідентифікації концептуальних опозицій та концептуального моделювання структури фантастичного тексту на основі структури чарівної казки.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному багатоаспектному дослідженні мови текстів українських письменників-фантастів другої пол. XX ст., моделюванні специфіки вербалізації КС у фантастичних текстах науково-технічного, історико-етнографічного та фольклорного спрямування на рівні їх лексики (зокрема термінології та авторської неології) і структури, лексикографічній інтерпретації авторської неології.

Теоретичне значення праці полягає у визначенні специфіки індивідуально-авторського світобачення українських письменників-фантастів і мовної КС української фантастичної літератури як актуалізації архаїчних магіко-міфологічних уявлень (у цілісній формі – у фентезі, у вигляді незвичайних науково-технічних засобів, що корелюють із магією, – у науково-технічній фантастиці). Виявлено кореляції фантастичного тексту з чарівною казкою на рівні лексики, структури та позамовних світоглядних уявлень. Визначені лінгвоконцептологічні відмінності мови фантастичного і реалістичного текстів. Фантастичний текст інтерпретований як неоміфологічний, що модифікує архаїчні уявлення в позамовних сферах і на різних мовних рівнях, передусім лексичному.

Практична цінність роботи визначена можливістю використання її результатів у викладанні курсів сучасної української мови (лексика, фразеологія), історії української літератури, спецкурсів з мовної КС, лінгвоконцептології, інтелектуалізації мови, термінології та неології, у лексикографічному опрацюванні мови сучасної української літератури тощо.

Матеріал дослідження – тексти наукової фантастики (В. Бабенко, А. Балабуха, О. Бердник, В. Владко, М. Дашкієв, А. Дімаров), літературні казки (І. Багмут, В. Нестайко, Б. Чалий), художні реконструкції історії (О. Ільченко, С. Плачинда, В. Шевчук, Л. Кононович) та ін. Хронологічні межі дослідження визначені розвитком у сер. XX ст. зброї, комп'ютера та космонавтики, що істотно вплинуло на розвиток ідей науково-технічної фантастики й актуалізувало опозицію фольклорної давнини технічному майбутньому.

Особистий внесок здобувача: усі результати одержано дисертантом самостійно.

Апробація дисертаційного дослідження здійснена на 8-и конференціях, зокрема, 7-и міжнародних – “Мова і культура” ім. С. Бурого (2012-2015), “Сучасна філологія: парадигми, напрямки, проблеми” (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014), “Мова як світ світів” (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012, 2015) – і Всеукраїнській науковій конференції “Типологія та функції мовних одиниць” (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 46 публікаціях загальним обсягом понад 35 д.а., серед яких 6 статей у

наукових фахових виданнях, 8 зарубіжних публікацій, зокрема монографія, 2 окремі видання і 30 статей в інших виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку літератури на 310 позицій та 9 додатків. Основний зміст дисертаційного дослідження викладений на 175 с., загальний обсяг 413 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** висвітлено актуальність роботи, її мету та завдання, методи і матеріал дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, зазначено апробацію та публікації.

Розділ 1 “ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФАНТАСТИЧНОГО В МІФІ, ФОЛЬКЛОРИ ТА ЛІТЕРАТУРІ” включає аналіз походження та специфіки терміна *фантастика*, дефініцій фантастичного, його типів та відображення в мові, відмінностей літературознавчої і мовознавчої класифікацій фантастичних текстів, жанрової диференціації мови української фантастики, магіко-міфологічного світогляду архаїчного суспільства в його проекції на мову фантастики як неоміфології.

Термін *фантастика*¹ оформився у стоїків; *phantasia* «ілюзорне, видиме» запозичене М.Т. Цицероном до латини, звідки поширене в європейських мовах. М.І. Стеблін-Каменський типологізував тексти за мірою усвідомлення авторства і вигадки, де міф є вихідною точкою (неусвідомленість авторства і вигадки); протилежною точкою пропонуємо вважати фантастику. Сучасна фантастика, на відміну від казки й тим паче міфу, не співвідносна з обрядом. Розуміння сутності фантастичного тексту у співвідношенні з міфом дає явище *казки*, особливо чарівної як наслідку подолання «синкретичної правди» і зародкової форми «художньої правди» (М.І. Стеблін-Каменський). У вузькому значенні «фантастичне» стосується текстів починаючи з XVII ст., після виходу за межі магіко-міфологічного світобачення давнини й релігійної ідеології середньовіччя. У ширшому розумінні «фантастичне» – не жанр, а прийом у давніших фольклорних і літературних текстах². Відмінності образів, мотивів і сюжетів, мовних

---

¹ Давньогрецьк. *phantastikos* «той, хто вміє представляти чи показувати, являти» спорідн. з *phantastes* «хвалько», *phantastos* «той, хто діє під впливом фантазії (навіжений)», *phantasia* «вигляд чи зовнішність чого-небудь», пізніше «уява, уявлення, сила, під впливом якої предмет виявляється, з'являється».

² Так, «Мандри Гуллівера» Дж. Свіфта – роман-памфлет (жанр), де використане фантастичне (прийом). Фантастика як жанр можлива за умови значно більшого рівня ламання стереотипів на вищих рівнях абстрактності: у «Марсіанських хроніках» Р. Бредбері фантастичне наявне на рівні 1) предметного світу (напр., сенсорний замок, нині реальний) і 2) невідомих психологічних станів, що зберігає ефект фантастичності донині (марсіани матеріалізують марення).

засобів чарівних і соціально-побутових казок корелюють із опозицією ФАНТАСТИКА – РЕАЛЬНІСТЬ.

Релевантним для дослідження сутності фантастичного й диференціації *фантастики як прийому* і *фантастики як жанру* є відзначене А.С. Слухай протиставлення вузького визначення міфу (архаїчної оповіді про діяння богів та героїв, за якими стояли фантастичні уявлення про світ) і уявлення про міф як діалог людини з Космосом та засіб космологізації світу, виражену в словах особисту чудесну історію, засіб підтримання зв'язку з магічним, найбільш інтенсивну і справжню реальність, за О.Ф. Лосєвим. Художня фантастика, продовжуючи традиції фольклору й особливо чарівної казки, посідає головні позиції від Ренесансу до постмодернізму (Е. Константинова, В.О. Захаржевська). Концепти-міфологеми й міфологічні сценарії використовують у текстах фентезі, популярних піснях, текстах комп'ютерних ігор, дискурсі субкультурних фентезі-груп та рольових ігор, як-от міфологічно орієнтована толкіністська субкультура (О.С. Колесник).

Фантазія (створення емоційних і мисленневих асоціацій, що викликані імпульсом, але не є реакцією на нього) пов'язана з міфом – основою архаїчної концептуалізації світу. Мова фантастики втілює неоміфологію (І.М. Дьяконов), є проявом реміфологізації (О.С. Колесник). Концептуалізація світу з опорою на етноміфологію – спроба повернення в минуле для конструювання майбутнього.

Міф проникає до структури літературного тексту через фольклор, створюючи глибинний смисловий підтекст художньої реальності. Р.В. Марків класифікує форми вияву міфу в літературі: 1) стилізація літературного тексту на міфологічні теми, сюжети, мотиви; 2) залучення елементів міфу для формування символічного підтексту художнього твору; 3) використання міфу як засобу відтворення циклічної концепції світу; 4) компоновання художнього твору відповідно до архаїчних міфологічних структур.

Фольклорні тексти як наслідок виокремлення словесного мистецтва з синкретичного міфо-обрядового континууму (що включав елементи науки, етики, релігії, права, мистецтва та ін.) зберігають видозмінені омовлені результати міфологізації світу, найбільш повно наявні в магічному фольклорі (чарівні казки, замовляння, календарно-обрядова поезія та ін.).

Система джерел прецедентних концептів визначає використання галузевої термінології та неології, яка, в руслі прогностично-футуристичної функції науки, моделює майбутню мову наукових галузей, а на більш ускладненому рівні творчості – інопланетні мови. Головний принцип конструювання словника фантастики – взорування на нехудожній (науковий) чи долітературний (фольклорний) твір, що реалізує ідею «двоголосого слова» (М.М. Бахтін, М.В. Джонс): науково-технічні терміни в художньому тексті набувають нового, евристичного й евентуального змісту. Трансформується й історична і фольклорна лексика в історичних фентезі С. Плачинди, Л. Кононовича; модифіковану фольклорну традицію

репрезентує мова «химерної прози» або «магічного реалізму» О. Ільченка, В. Шевчука. Маркери мови фантастики – результати словотворення, семантичних змін концептів, синтезу наукових, фольклорних та літературних мовних засобів, що конструюють альтернативну реальність.

У фантастичному тексті наявні різні вектори тематичної орієнтації, що визначають мовні засоби: науково-технічний; історичний, історико-етнографічний; релігійно-філософський; соціально-етичний; казковий, зорієнтований на дитячу або підліткову аудиторію. Фантастичні тексти належать до художніх, однак їх стилістичні орієнтири – фольклорно-міфологічні й наукові тексти, які пояснюють світ, а не тексти художньої літератури: як джерелом казки слугував міф – донаукове пояснення дійсності, так джерела фантастики – наукові тексти як замісники міфологічного знання.

Мовна специфіка фантастики корелює з тематичною та жанровою належністю, що визначає потребу класифікації фантастичних текстів. Для лінгвістики літературознавчі класифікації не цілком релевантні, бо спираються на змістовий рівень абстракції. Лінгвістична класифікація фантастичного зорієнтована на конструювання уявних світів чи нових модальностей мовними засобами й оперта на типологію стилів і системи прецедентних концептів. Стилізація включає всі мовні рівні, кожне джерело імітації репрезентують: упорядкована група лексики, словотвірні моделі та синтаксичні зразки. Раса, що єднає зразки гетерогенної лексики фантастики, – стилізації наявних текстових узірців.

Розділ 2 “МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ” містить розгляд комплексу гіпотез та процедур дослідження, загальної методології, методів та прийомів дослідження, підходів до відбору матеріалів дослідження, типологізаційно-класифікаційних основ інтерпретації мовних фактів, когнітологічно-концептологічних аспектів дослідження мови фантастичних текстів, специфіки концептуалізації неосвоєного простору в фантастичних текстах.

Методологічна основа роботи – ідеї Й.Г. Гердера, В. Гумбольдта, О.О. Потебні про втілення світобачення людини, колективу, етносу та людства в мовній системі, текстах усіх видів, інших творах матеріальної й духовної культури. Продовження архаїчного фольклору в сучасних текстах, зокрема й масової культури, вивчають С.К. Росовецький і Н.В. Слухай, етнолінгвістичну інтерпретацію української мови розробляють В.В. Жайворонок, В.І. Кононенко, В.П. Мусієнко. Дослідження спирається на основоположні методологічні ідеї про 1) синтез внутрішньомовних, зовнішньомовних та позамовних чинників мовного розвитку (С.В. Семчинський), 2) вияв трансформованих магіко-міфологічних уявлень у сучасних художніх, політичних, рекламних текстах (Н.В. Слухай, Т.Ю. Ковалевська, О.С. Колесник), 3) відображення КС на всіх рівнях мови (І.О. Голубовська).

Теорія мовних КС дозволяє, використовуючи поняття концепту як одиниці мисленнєво-мовленнєвого освоєння дійсності, моделювати авторське світобачення, диференційоване за мовами, епохами, школами та жанрами. Етноконцептологія фантастики передбачає ідентифікацію концептів національної мовної КС.

Серед позамовних чинників творення текстів із елементами фантастики – прагнення людини до осмислення себе в космосі та впливу на світ. Магія невіддільна від міфологічного, антропоморфно орієнтованого асоціативно-образного мислення, є інструментом взаємодії зі світом. Фантастика вербалізує архаїчний макроконцепт МАГІЯ й реалізує впливово-магічну функцію мови.

Запропоноване лінгвоконцептологічне визначення фантастичного тексту як сучасного літературного викладу науково-технічних, історико-етнологічних, соціально-етичних та інших ідей у формі модернізованої казки. ЧАРІВНЕ казки співвідносне з ФАНТАСТИЧНИМ сучасного тексту. Новітній фантастичний текст відрізняється від фольклорної чарівної казки функцією індивідуально-авторського компонента (авторської КС) на протигагу народнопоетичному світобаченню. Реконструйований розвиток тексту: міф > (десакралізація, естимачія/етизація) > чарівна казка > (авторизація, індивідуалізація) > фантастичний текст. Ця модель є наслідком концептологічно-текстологічної верифікації робочої гіпотези дослідження про фантастичний твір як літературну казку на науково-технічну, соціально-етичну або фольклорно-міфологічну тематику.

Формалізований опис системи концептів фантастичного тексту взагалі й окремого твору фантастики зокрема – основа лінгвоконцептологічного дослідження фантастики. Макроконцепт фантастики – ЧУЖЕ за певними ознаками: віддалене в часі, просторі, нерідко розташоване за межами Землі (пор. давні фантастичні світи в невідомих частинах планети). ЧУЖЕ корелює з фольклорно-міфологічним концептом НЕОСВОЄНИЙ ПРОСТІР. ЧУЖИЙ ТОПОС (або елементи чужого топосу в звичайному) – один із обов'язкових концептуальних елементів фантастики. Концептуальна вісь ДОБРО–ЗЛО взаємодіє з віссю СВОЄ–ЧУЖЕ, останнє може диференціювати чуже фізично (однак близьке етично), «формально» і чуже етично, «змістовно».

Опозиція РЕАЛІСТИЧНЕ–ФАНТАСТИЧНЕ заступила опозицію ПРОФАННЕ–САКРАЛЬНЕ внаслідок 1) редукції (через десакралізацію) міфу до казки, 2) міфологізацію побутових легенд, співвідносних із сучасною фантастикою, 3) сакралізацію науки і техніки в науково-технічній фантастиці й 4) формування нової/оновленої міфології у фентезі. П'ять можливих ознак опозиції ФАНТАСТИЧНЕ–ПОБУТОВЕ: НЕЗВИЧАЙНИ ТОПОС, ХРОНОС, ПЕРСОНАЖІ, ЗАСОБИ та ДІЇ, де основна – НЕЗВИЧАЙНИЙ ТОПОС (репрезентований іншими вищеназваними параметрами, пор. моделювання часу на основі простору в

дослідженні М.А. Болобан)³. ПОДОРОЖ/КВЕСТ – об'єднувальний концепт усіх названих концептуальних параметрів⁴. Гільгамеш, Аполлон, Геракл, аргонавти, Одисей подорожують в інші топоси, реалізуючи концептуальну структуру чарівної казки, згодом трансформованої у фантастичний твір: ОСВОЄНИЙ ПРОСТІР–ПОДОРОЖ–НЕОСВОЄНИЙ/ЧАРІВНИЙ/ФАНТАСТИЧНИЙ ПРОСТІР–ПОВЕРНЕННЯ (пор. ПОВЕРНЕННЯ в чарівній казці та давньогрецькому епосі). Фантастичному тексту, як і чарівній казці, властиві концепти МЕТИ подорожі, ПЕРЕШКОД на ШЛЯХУ, ПОМІЧНИКІВ та АНТАГОНІСТІВ. Доцільна класифікація фантастичних текстів за кількістю параметрів НЕЗВИЧАЙНОГО, однак надмірне ускладнення їх системи призведе до порушення ефекту впізнаваності й втрати мінімуму зв'язку з реальністю, необхідного для сприйняття тексту.

Розроблені лінгвоконцептологічні критерії класифікації фантастичних текстів. Поділ фантастики на наукову (передусім науково-технічну) і фентезі корелює з опозицією концептів НАУКА і МАГІЯ. Однак це протиставлення значною мірою когнітивне: непізнана технологія видається магією. Поряд із людьми, у науковій фантастиці фігурують персонажі, що є продуктами технологічної творчості – РОБОТИ, ЗОМБІ і под., у фентезі – персонажі, співвідносні з МІФОЛОГІЄЮ. КС фантастики протиставлена міфологічній через 1) відсутність у першій сакральності й 2) орієнтації на віру (пор. «Про неймовірне» Палефата) й 3) наявність естимативної/етичної складової та 4) можливі елементи пародійності («Правдива історія» Лукіана про подорож на Місяць, пародія Дж. Свіфта). Наукова фантастика диференційована за галузями наук (фентезі – за міфологічними традиціями), має прогностичні функції, спільні з наукою, зорієнтована переважно в майбутнє (фентезі – переважно в міфологічне минуле), доповнює раціональну КС, протиставлена міфові (фентезі протиставлене раціональності й посідає місце міфу, пор. сакралізацію фентезійного світу Дж. Толкієна його шанувальниками; у С. Плачинди

---

³ Ономастичне свідчення – у промовистих назвах текстів, співвідносних із пізнішою фантастикою («Про гіперборейців» Гекатея Абдерського, «Острови Сонця» Ямбула, «Утопія» Т. Мора, «Місто Сонця» Т. Кампанелли, «Інший світ» Е. Сірано де Бержерака, «Нова Атлантида» Ф. Бекона), і новітніх фантастичних творів («З гармати на Місяць», «Таємничий острів» Ж. Верна та ін.).

⁴ Пор. «Священний запис» Евгемера про подорож на незвичайний острів Панхаю, «Подорож у певні віддалені країни світу» Дж. Свіфта та ін., іноді назва містить вербалізатори водночас концептів НЕЗВИЧАЙНОГО ПРОСТОРИ і ПОДОРОЖІ: «Неймовірні пригоди по той бік Туле» Антонія Діюгена про подорож на край Землі й на Місяць. *Квест* – універсальний спосіб існування індивіда в міфологічному просторі (О.С. Колесник), що найбільш повно втілено у фантастиці (осучаснених казкових подорожах) Б. Чалого, Р. Росіцького та ін. Ю.Л. Мосенкіс інтерпретує міфологічний епос як передусім опис шаманської ПОДОРОЖІ в НЕЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР за нареченою, знанням або магічним засобом. Навіть «Історія» Геродота містить фантастичні описи топосів на межі освоєного світу.

авторська художня реконструкція минулого перетворюється на авторський міф).

Виділено типи джерел прецедентних концептів фантастики: 1) чарівна казка як десакралізований міф; 2) «нижча міфологія» як наслідок християнізації й витіснення дохристиянських вірувань на периферію світогляду; 3) міфологічна легенда, «биличка», «міська легенда»; 4) науковий, науково-популярний та художній (Платон, Лукрецій, Галілей, Кеплер) виклад наукових ідей.

Здійснена класифікація фантастичних текстів за основами мовної стилізації: 1) орієнтовані на природничі тексти (науково-технічна фантастика) або гуманітарні тексти (художні конструкції минулого й майбутнього); 2) ті, що наслідують фольклор, передусім чарівну казку (фентезі, близьке до літературної казки, «химерна проза»).

1-а група – науково-технічна фантастика А. Дімарова, М. та С. Дяченків, Н. Околітенко та ін., також фентезі, що концептуально наслідують історико-етнографічні дослідження («Лебедія» С. Плачинди). 2-а група наслідує мову фольклору, модифікуючи її словник і стилістичні кліше, відтворюючи смислові трансформації фольклорно-ритуального слововжитку. Це безпосередньо зорієнтована на фольклор проза («Козацькому роду...» О. Ільченка) і «химерна проза» Вал. Шевчука (за мотивами барокової української літератури, з увиразненням її фантастичних елементів).

До фантастики, передусім продовжень фольклорної традиції в «химерній прозі», застосовний метод «можливих світів», базований на вивченні модальностей висловлювання, що виражає співвідносність твердження з емпіричною дійсністю. Лексика фантастичного тексту демонструє особливості мовотворчості в кореляції з авторською міфотворчістю. Творячи нову реальність, фантастика ілюструє закономірність: неможливо створити концепт, не опертий на відому інформацію (Г. Гадамер).

Структурна концептуалізація фантастичного твору передбачає алгоритмічне моделювання сюжету через ключові концепти (пор. структурно-функційну модель чарівної казки В.Я. Проппа, алгоритм фантастичного сюжету С. Лема). Реконструйовано концептуальний алгоритм фантастичного тексту: ОСВОЄНИЙ ПРОСТІР > ПОДОРОЖ (ШЛЯХОМ із ПЕРЕШКОДАМИ, за допомогою НЕЗВИЧАЙНИХ ЗАСОБІВ та ДІЙ, за участі НЕЗВИЧАЙНИХ ПОМІЧНИКІВ, проти волі АНТАГОНІСТІВ) > НЕЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР (із НЕЗВИЧАЙНИМИ ЧАСОМ, ПЕРСОНАЖАМИ) > ПОВЕРНЕННЯ.

Таким чином, можуть бути визначені відмінності мови соціальної фантастики для підлітків (А. Дімаров), технізованої і релігійно-філософської фантастики (О. Бердник), фентезі в історичній прозі (В. Шевчук, С. Плачинда), літературних казок (І. Багмут, В. Нестайко, Б. Чалий), магіко-історичної фантастики (Л. Кононович), науково-технічної фантастики (В. Бабенко, А. Балабуха), неологізованої

фантастичної прози (В. Владко, М. Дашкієв) та ін. Кожен автор індивідуально модифікує прийом стилізації інших текстів як головний засіб творення ефекту реальності. В українській літературі 2-ї пол. ХХ ст. побутує наукова фантастика, фентезі та «хімерна» проза (модифікація фантастичного у фольклорі), що репрезентують альтернативні шляхи створення ефекту фантастичного.

Розділ 3 “МАКРОКОНЦЕПТ ФАНТАСТИЧНЕ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ” містить розгляд мовної картини світу науково-технічної фантастики. Досліджено базові концепти, метафоризацію та неологію («Аргонавти всесвіту» В. Владка), вербалізацію НЕЗВИЧАЙНОГО ПРОСТОРУ («Загибель Уранії» М. Дашкієва), термінологію, неологію та жаргон («До наступного разу» В. Бабенка), співвідношення концептів ТЕХНІКА й ЕТИКА («Час збирати каміння» А. Балабухи), психологізований ЧАС у науково-фантастичному дискурсі («Крок вікінга» Н. Околітенко). Зокрема, здійснено лексикографічний опис неології текстів (*атоміт, інфрарадій, оксиліт, супертитан, ультразолото* В. Владка та ін.).

Прагматика фантастичних текстів визначає мовні засоби. Більшість текстів фантастики зорієнтовані передовсім на естетичне сприйняття. В. Бабенко, А. Балабуха дають художнє розв’язання морально-етичних проблем, реалізоване поєднанням науково-технічної й етико-філософської лексики (пор. дидактичну притчу Ю. Смолича з поєднанням лексем, що створюють ефект фантастичності, з лексемами, що слугують для творення соціальної антиутопії).

Найбільш детально розглянуто наджанрову мову філософської фантастики («Зоряний корсар» О. Бердника). Зокрема, вивчено загальні особливості релігійно-філософського дискурсу тексту, реконцептуалізацію міфології, запропоновано модель системи концептів і здійснено лексикографічну інтерпретацію неології роману. Художньо наслідуючи давньоукраїнське язичництво, автор використовує антропоніми *Вогневик, Ворон, Горениця, Горикорінь, Гроловиця*. Давньогрецьку міфологію репрезентують антропоніми *Аерас, Аргус, Селена, Сторукі, Тартар, Хронос*, давньоримську – *Меркурій*, давньоіранську – *Аріман*, давньоєгипетську – *Горіор*. В антропонімії вербалізовані також прецедентні концепти середньовічних та ренесансних літературних текстів (*Григір Бова* – пор. *Бова Королевич* старофранцузького роману, перекладеного багатьма європейськими мовами; *Ягу* – пор. *Яго* трагедії В. Шекспіра «Отелло»). Ключовий концепт роману «Зоряний корсар» – ЧАС, однак художнє моделювання різних епох не є самоціллю – автор зосереджений на релігійно-філософських, історіософських та соціально-етичних питаннях буття людства. Цілі еволюції описані в концептах ГАРМОНІЯ, РАДІСТЬ, ДУХОВНІСТЬ, СВОБОДА (на противагу СИЛІ, НЕНАВИСТІ, ТЕХНІЦИЗМУ, ДЕСПОТІЇ). ЛЮБОВ перетворює робота на людину, відроджує людину до життя; назва космокрейсера «Любов»

підкреслює космологічну роль цього почуття (як у давньоіндійській міфології й давньогрецькому орфізмі, богів яких неодноразово згадує автор). Віддано перевагу ПОЧУТТЮ перед РАЦІОНАЛЬНІСТЮ, особливу роль відіграють ЩАСТЯ, ТВОРЧІСТЬ, ПОДВИГ. Неологізми підтверджують висновок про ЧАС як центральний концепт роману (*метачасовий канал, мільйонноспіральный цикл, мільйоноліття, трансформатор часу, хроноенергія, хрономандрівка, хроностанція, хронотрансформатор*). ПРОСТІР також потребує особливих засобів вербалізації своєї незвичайності (*гіперпростір, гіперпросторовий*). Детально вербалізовані уявлення про модифікації людської ПСИХІКИ (*гіпнорадіація, психоадаптація, психобіотип, психогенетика, психогенокод, психогеноцентр, психоенергія, психоканал, психокансула, психокод, психосиноптик, психосторож, психоструктура*). Неологічна лексика вербалізує також ідею поєднання особливостей живого організму і робота (*біовартовий, біоінструктор, біоревізор, біослуга, квантомозок, кристалічний мозок, мегантрон, мислячі машини, робот-антропoid, штучна біолодіна*), синтезу біологічних і технічних видів зв'язку (*біоприймач енергії*).

Українська науково-технічна фантастика, незважаючи на загальні універсальні риси науково-технічного прогресу, містить потенціал вербалізованих етноспецифічних концептів, що найбільш яскраво репрезентовано текстами О. Бердника.

Розділ 4 “*ФАНТАСТИЧНЕ В ХУДОЖНІЙ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРІЇ ТА ЛІТЕРАТУРНІЙ КАЗЦІ*” включає розгляд елементів фантастики у «хімерній прозі» («Козацькому роду...» О. Ільченка), єдності історіософського і фентезійного начал у МКС В. Шевчука, мови авторського міфу С. Плачинди. Досліджено, МАГІЧНЕ й ІСТОРИЧНЕ у фентезі («Пекельний звідар» Л. Кононовича), ФАНТАСТИЧНЕ в мові української літературної казки та ін.

Важлива функція тексту – створення національного міфу (С. Плачинда, Л. Кононович): художнє відтворення міфологізованої історії втілене у 1) стилізації фольклору і 2) наслідуванні мови історико-етнографічних досліджень (назви реалій, етносів тощо).

Розгляд фантастичного твору як модернізованої казки дозволяє співвіднести класифікації казок і фантастики. Традиційна класифікація казок (чарівні, про тварин, побутові) непослідовна (антропоморфні тварини ізофункціональні чарівним персонажам), однак певною мірою релевантна і для фантастики: фентезі наслідує чарівні казки, наукова фантастика – елементи «магічних технологій» у казках (летючий корабель, скатерка-самобранка та ін.), соціальна фантастика – побутові казки. «Пригоди kota Лапченка, написані ним самим» І. Багмута, поетичні казки про Барвінка та Ромашку Б. Чалого – фантастичні твори, ізофункціональні казкам про тварин, що засвідчено назвами текстів, іменами героїв тощо.

А. Дімаров («Друга планета») метафоризує ФАНТАСТИЧНЕ, модифікуючи концепти повсякденної КС засобами гіперболізації та антропоморфізації: *Що, коли б потрапили в сад, де груші чи яблуни самі обережно струшують дозрілі плоди в підставлені кошики? Або побачили сучасну пшеницю, яка не боїться ні бурі, ні зливи: одразу ж лягає на землю, а розпогодиться – зводиться, мовби нічого й не сталося. І сіють її раз на десять років. А тітка Павлина каже, що її колеги хочуть сконструювати пшеницю столітню: посіяти... і сто років знай тільки збирай! Інший засіб – міксаморфізація: *У Цезаря морда, як у тигра, тулуб, мов у лева, лапи, як у мавпи, а хвіст, наче в бобра. Він спритно лазить по деревах, перестрибуючи з гілки на гілку, бігає по землі і плаває у воді... До того ж він нявчить, наче кіт, і гавкає, мов собака. Використані авторські неологізми (венеціанський гігантизм, махольотик, венеріанин та ін.).**

«Марсіанські ‘зайці’» О. Бердника – поєднання елементів науково-технічної фантастики (терміни з багатьох сфер) і казки. Мовними засобами, які мінімально «очуднюють» дійсність, створена картина технічно розвиненого світу без дискомфорту від ЧУЖОГО (як у Г. Веллса, Р. Бредбері), приваблюючи впізнаванним.

Ономастично зорієнтована синкретична казка В. Нестайка «В країні сонячних зайчиків» включає персонажні та сюжетні елементи казок різних традицій (*Аладдін, Буратіно, Хоттабич, Кім у Чоботях*). Основні засоби вербалізації фантастичного – топоніми, антропоніми та міфоніми. НЕЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР вербалізують оніми *надзвичайна країна Ластовинія* зі столицею *Рудоград*, яку завоювали пірати з *далекої заокеанської країни Хуліганії, Країна Сонячних Зайчиків, Вежа Сміху, Палац Чарівних Казок, Долина Щасливих Сновидінь*; НЕЗВИЧАЙНІ ПЕРСОНАЖІ – *пан Морок, Начальник Канцелярії Нічних Кошмарів, Королева Глупої Ночі* та ін. Естимация акцентована в дуалізмі топосів та актантів.

Ономастично зорієнтованими, зокрема й у текстонімах, є історико-фентезійні оповідання С. Плачинди, напр., «Кий»: *Русь буяла... на свята Лади і Ярила, Купайла і Овсеня, Коляди і Чура; І вже Київ, Щекавиця, Хоревиця...* (кожне ім'я виконує функцію «однослівної формули», дослідженої Т.О. Піонтковською). Власною ономастичністю автор імігує давньослов'янські імена (*Всегорж, Радовлад, Яробуд*). НЕЗВИЧАЙНИЙ ЧАС вербалізують історизми (*куна, лови* та ін.). Моделюючи антропоморфізм міфологічної свідомості, автор персоніфікує стихії: *Стрибог тягне сюди Перуна* (вітер жене грозові хмари).

«Лебедія» С. Плачинди поєднує елементи історичного і міфологічного текстів, джерела прецедентних концептів – наукові і фольклорні твори. НЕЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР із НЕЗВИЧАЙНИМИ ПЕРСОНАЖАМИ репрезентований онімією (*Білий світ, Чорний світ, Царство білих тіней, Чорнобог*). Язичницька КС С. Плачинди втілює НЕЗВИЧАЙНИЙ ЧАС, співвідносний із «першими часами» міфології. Подібно до міфу, в тексті описані КУЛЬТУРНІ ГЕРОЇ як варіант НЕЗВИЧАЙНИХ ПЕРСОНАЖІВ,

напр., художньо реконструйований міф про винайдення колеса з використанням міфологічних концептів СОНЦЕ, СВІТОВЕ ДЕРЕВО, ЗЕРНО, ЧАРІВНЕ: *Тоді ж Дан і задумав творити те незвичайне й велике диво, що дозволить людям не ходити, а їздити; не носити на спині своїй, а возити збіжжя... «Я зроблю з дерева маленькі сонця, на яких будемо їздити», – казав Дан.*

Художню реконструкцію давньослов'янських міфологічних текстів здійснює Вал. Шевчук («Мисленне древо»), наслідуючи зміст і стилістику фольклору, авторськи трансформуючи традицію в сучасне фентезі: *І снівся Трояну сон каламутний; Смутен сон снівся Трояну; Каламутен сон снівся Троянові.* У романі «На полі смиренному» Вал. Шевчук маркує «можливі світи» дієсловами в умовному способі, вставними словами з модальною семантикою (*здавалося, блукав церковний продув, обвіював нас*), а також прямими лексичними вказівками: *– Велике диво сьогодні побачив! – сказав Єремія. – Завжди бачиш дива. – Ігумен поставив супроти Єремії маленькі чорні очка. – Самі дива, отче, бачиш, чи не забагато їх? – Це диво особливе...* Джерела прецедентних концептів – фольклорні легенди, християнська література, «Слово о полку Ігоревім», історичні дослідження. Засоби творення ефекту фантастичного у творах В. Шевчука, особливо «На полі смиренному», відмінні від наукової фантастики: фантастичне вербалізоване в окремих фрагментах тексту, читач не знає ставлення автора до фантастичних описів і має можливість вибору фантастичної або реалістичної інтерпретації.

«Пекельний звіздар» Л. Кононовича імітує фольклорний текст як синкретичну цілісність, включаючи стилізацію міфів, історичних легенд, молитов, замовлянь, пісень тощо. Так, автор наслідує міфологічну пісню апелятивною й онімною лексикою, фольклорними формулами, віршовою організацією історичної колядки: *Ой рано-рано сонечко грало // Батьку Дажбоже, славен Трояне!* За допомогою фольклорної лексики створений близький до народного авторський міф про походження світу і богів: *Давним-давно, із нащада світа, не було ні неба, ні землі. Було тільки синє море, а над тим морем повівав дух Господній. Було тоді на світі лише матір Лада, пречиста Панна, одним-одна, як палець. От народила вона од духа Божого братів-двійнят – Дажбога і Чорнобога.* Автор художньо моделює світ із вірою в магію слова, використовує паралелізми, ритмічну прозу з елементами римування, реалізуючи магічну та впливову функції мови. Часовий вимір вербалізований історизмами: *келепи, шестопери, буздигани, стиси, сулиці, луки, панцирі, кольчуги.*

Проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**.

1. Фантастика як ментально-вербальне конструювання невідомого художніми засобами зароджена в міфі як синкретичному первісному світобаченні. Функціонування сучасних фантастичних текстів свідчить про дієвість міфології нині, зокрема про продовження існування опозиції концептів СВОЇ–ЧУЖІ, що має долюдські біологічні основи. ЧУЖЕ

співвідносно НЕЗВИЧАЧНИМ/ЧАРІВНИМ/МАГІЧНИМ, нерідко – з недоступними на певному етапі розвитку науки технічними засобами. Фантастичне протиставлене повсякденному в текстах сучасної літературної фантастики так, як у міфологічних текстах протиставлене сакральне і профанне, магічне і буденне. Оцінний вимір ДОБРО–ЗЛО, ПРИЙНЯТНЕ–НЕПРИЙНЯТНЕ найповніше репрезентований у соціально-дидактичній фантастиці.

2. Фантастичний текст визначений як інтелектуалізована, естетизована й авторизована казка, сучасний десакралізований літературний міф, що набуває форм «науково-технічної казки», «соціально-історичної казки» або «хімерної прози» як модернізованої народної казки, мовні засоби якої відрізняються від фольклорних відстанню світобачення автора від народнопоетичного. Фантастика – сучасна авторська міфологія, модифікована рівнем науково-технічного і соціального прогресу.

3. Специфіка вербалізації фантастичного в літературному тексті визначена переважною орієнтацією авторської мовної КС на 1) науково-технічний текст, вербалізовані соціальні конструкції міфологізованої історії, сучасності або майбутнього чи 2) тексти фольклорного епосу. Типовими фантастичними текстами науково-технічного спрямування (переважна більшість у світовій літературі) є твори В. Бабенка, А. Балабухи, О. Бердника, В. Владка, М. Дашкієва та ін., соціальної фантастики – тексти В. Винниченка та Ю. Смолича, історично-фентезійних оповідей – тексти С. Плачинди, Л. Кононовича. Літературні казки В. Нестайка, Б. Чалого зорієнтовані на фольклорну казку і соціальну фантастику. Різнотипність джерел прецедентних концептів указує не тільки на синкретизм сучасної фантастики, а й на діалектику форми і змісту у фантастичному творі як художньому (нерідко казковому) викладі наукових ідей.

4. Сучасний фантастичний текст співвідносний з чарівною казкою за структурою. Концепти ПОДОРОЖ, ПРИГОДА, ПОМІЧНИК, АНТАГОНІСТ, ПОЄДИНОК, ПОВЕРНЕННЯ та ін. властиві як казці й міфологічному епосу, так і фантастиці, що омовлює протиставлені повсякденності концепти НЕЗВИЧАЙНИХ ПЕРСОНАЖІВ, МІСЦЬ, ЗАСОБІВ, ДІЙ, протиставлений сучасності НЕЗВИЧАЙНИЙ ЧАС. Спеціальна лексика диференціює тексти фантастики і казки і зближує перші з науковими.

5. Концептуальна і мовна КС науково-фантастичної літератури різних традицій подібна через міжнародну природу науково-технічного і соціального поступу, а фантастика, спрямована в минуле, позначена істотно більшою етноспецифікою, зокрема й мовною. Мовні засоби фантастичних текстів посідають різне місце в координатах фольклорне – наукове, соціальне – технічне, архаїзація – неологізація. Диференціація мовних засобів науково-технічної, соціально-історичної та фольклорно зорієнтованої фантастики пов'язана з використанням науково-технічної

термінології різних галузей, соціально-політичної лексики (включаючи неологію) та засобів фольклорного або літературного епосу.

6. Спільна мовна риса фантастики різних авторів – рецепція інших (наукових або фольклорних) текстів; відмінності – у синтезі різнотипних джерел імітації та мовних рівнях, які беруть участь у стилізації. Так, переважно лексичний рівень утілений у текстах В. Винниченка, Ю. Смолича, А. Дімарова, які стилізують мову передусім соціології; в О. Бердника стилізація на лексичному і синтаксичному рівнях відтворює мову філософсько-теологічної літератури; у текстах Вал. Шевчука і С. Плачинди стилізована на різних рівнях мови староукраїнська література як цілісність. Іншого типу стилізація в науковій фантастиці й авторських казках: В. Нестайко імітує фольклорний текст лексикою, словотвором та синтаксисом; Л. Кононович – на рівні мікрожанрів із відповідною синтаксичною організацією (замовляння, молитви тощо); науково-технічні терміни та утворені за їх словотвірними моделями авторські неологізми створюють ілюзію наукової достовірності в текстах В. Бабенка та А. Балабухи. Наука універсальна, а фольклорно-міфологічні традиції етноспецифічні, тому КС фентезі, на відміну від наукової фантастики, є ідіоетнічною.

Перспективи дослідження – вивчення зв'язку інформаційних та глобалізаційних процесів із розвитком фантастики, співвідношення міжнародних і етноспецифічних чинників розвитку фантастичної літератури, синкретизації жанрів, відображеної в мові фантастичних текстів. Необхідний інтердисциплінарний розгляд мови фантастики у зіставленні з семіотикою сучасного кінематографу (що взаємодіє з фантастичною літературою), з конструюванням уявних світів у ЗМІ, зокрема в рекламі, з політологічними аспектами конструювання історичної пам'яті (у зв'язку з історичними фентезі) тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

За результатами дослідження опубліковано 46 наукових праць загальним обсягом понад 35 д. а.

Статті в наукових фахових виданнях

1. Осадча О.С. Мова фантастики (на матеріалі творів українських письменників-фантастів) / О.С. Осадча // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – Вип. 17. – Т. II. – С. 210-215.
2. Осадча О.С. Мова як виразник свідомості письменника-фантаста / О.С. Осадча // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 15. – Т. II. – С. 113-117.
3. Осадча О.С. Осмислення концептів чарівної казки в мові фантастичного твору / О.С. Осадча // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті Леоніда Булаховського: Зб. наукових праць [ред. О.Л. Паламарчук]. – К.: Освіта України, 2015. – Вип. 27. – С. 139-145.

4. Осадча О.С. Семантичні засоби творення ефекту фантастичного в романі “На полі смиренному” та вербалізація фентезійної картини світу в романі-есе “Мислене дерево” В.О.Шевчука / О.С. Осадча // Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник [ред. А.К. Мойсієнко]. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. – Вип. 44/1. – С. 216-221.
5. Осадча О.С. Стилізація мови українського фольклору як засіб творення фентезійного тексту (на матеріалі дитячої повісті Леоніда Кононенка «Пекельний звідар») / О.С. Осадча // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики [ред. Н.М. Корбозерова]. – К.: Логос, 2014. – Вип. 25. – С. 295–303.
6. Осадча О.С. Взаємодія природного і цивілізаційного в мові української фантастичної прози (на матеріалі творів О. Костюка, В. Маслова та Ю. Пригорницького) / О.С. Осадча // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика [ред. Л.І. Шевченко]. – К.: Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2015. – Вип. 30. – С. 189-198.

Зарубіжна монографія

7. Осадча О.С. Мова міфу, чарівних казок та літературної фантастики / О.С. Осадча. – Paris: Institut culturel de Solenzara, 2012. – 264 p.

Рец.: Житеньова Л.В., к. пед. н. доц. // Мова та історія. – К., 2013. – Вип. 270. – С. 13–15; Чистяк Д.О., к. філол. н., чл.-кор. Європ. акад. наук, мист. та л-ри (Франція) // Мова та історія. – К., 2014. – Вип. 287. – С. 4–7.

Статті в зарубіжних виданнях

8. Осадча О.С. Мова як виразник свідомості письменника-фантаста / О.С. Осадча // Études Ukrainiennes de philologie. – Paris: Institut culturel de Solenzara, 2012. – P. 192–197.
9. Осадча О.С. Міфологічна ідеологія архаїчних текстів / О.С. Осадча // ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ: ΔΙΕΠΙΣΤΙΜΟΝΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ. – Αθήνα: Ποιήματα των φίλων, 2012. – Σ. 75-98.
10. Осадча О.С. Концептуалізація світу у структурі художнього тексту (на матеріалі мови творів українських письменників-фантастів кінця ХХ століття) / О.С. Осадча // Études ukrainiennes transdisciplinaires. – Paris: Institut Culturel de Solenzara, 2012. – P. 129-130.
11. Osadcha, Olga. The sky in the human worldview from mythological thought to recent science fiction / Olga Osadcha // Celestial Symbols in Indo-European Mythologies (Slavic and Celtic Traditions). – Bruxelles: L'esprit d'aigles, 2012. – P. 157–160.
12. Осадча О.С. Фантастична ономастика в мовній картині світу української літературної казки / Ольга Осадча // Indo-European astronomy in myths and languages. – Publisher BOGDANI: USA, 2013. – С. 124–127.
13. Osadcha, O.S. Mythology as ideology of archaic society: theoretical background of the studying of folklore world view in the modern texts / O.S. Osadcha // Trypillian Civilization Journal (USA). – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trypillia.com/index.php?option=com_content&view=article&id=177:oosa

[dcha-mythology-as-ideology-of-archaic-society&catid=88:linguistics&Itemid=98](http://trypillia.com/index.php?option=com_content&view=article&id=180:osadcha-conceptualizing-of-non-domesticated-space&catid=88:linguistics&Itemid=98)

14. Osadcha, O.S. Conceptualizing of 'non-domesticated' space in the ancient and modern texts: a case of celestial bodies / O.S. Osadcha // Trypillian Civilization Journal (USA). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trypillia.com/index.php?option=com_content&view=article&id=180:osadcha-conceptualizing-of-non-domesticated-space&catid=88:linguistics&Itemid=98

Окремі видання

15. Осадча О.С. Світогляд у мові української фантастики другої половини ХХ століття / Ольга Сергіївна Осадча. – К.; Умань: ПП Жовтий О.О., 2016. – 236 с.

16. Занько Г.П. Від фольклорного до літературного космосу: Українська календарна лексика й астрономічна лексика наукової фантастики: Пошуки і матеріали / Г.П. Занько, О.С. Осадча. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2011. – С. 150-221.

Рец.: Переверзев Д., к. філол. н., чл.-кор. Європ. Акад. наук, мистецтв та літ. // Мова та історія. – К., 2016. – Вип. 417. С. 56–58.

Статті в інших виданнях

17. Осадча О.С. Лексичні виміри фантастичного світу в українській авторській казці ХХ століття / О.С. Осадча // Шляхи подолання мовних та комунікативних бар'єрів [ред. А.Г. Гудманян, О.Г. Шостак]. – К.: Національний авіаційний університет, 2014. – С. 104-106.

18. Осадча О.С. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики (огляд новітніх публікацій) / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2011. – Вип. 160. – С. 26-30.

19. Осадча О.С. Астрономічна лексика у творах письменників-фантастів / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2011. – Вип. 163. – С. 41-50.

20. Осадча О.С. Проблематика дослідження лексики астрономічної сфери у фантастичній літературі / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2011. – Вип. 167. – С. 35-41.

21. Осадча О.С. Образи небесних об'єктів у людській культурі / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2011. – Вип. 168. – С. 38-44.

22. Осадча О.С. Астрономічна лексика в українській фантастичній літературі 1980-1990-х років (основні підсумки дослідження) / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2011. – Вип. 170. – С. 9-12.

23. Осадча О.С. Картина світу у мові української фантастики другої половини ХХ століття / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2011. – Вип. 196. – С. 12-19.

24. Осадча О.С. Світоглядний контекст дослідження мови української фантастики другої половини ХХ століття / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2012. – Вип. 200. – С. 63-67.
25. Осадча О.С. Мова як виразник свідомості письменника-фантаста / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2012. – Вип. 205. – С. 34-39.
26. Осадча О.С. Когнітивна інтерпретація мовних особливостей української фантастичної літератури: методологія дослідження / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 225. – С. 76-89.
27. Осадча О.С. Мовні засоби творення ефекту фантастичного у прозі Анатолія Дімарова / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 227. – С. 24-45.
28. Осадча О.С. Фентезійні мовні засоби в нефантастичній художній літературі: на матеріалі есе Сергія Плачинди “Лебедя” / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 230. – С. 42-52.
29. Осадча О.С. Міфологічне світосприйняття, фольклорна традиція та мова фантастичної літератури / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 235. – С. 81-138.
30. Осадча О.С. Мовні засоби відтворення магічного та історичного компонентів фентезійного тексту в повісті Л. Кононовича “Пекельний звіддар” / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 240. – С. 36-47.
31. Осадча О.С. Особливості мовленнєвого оформлення фантастичного в оповіданні Віталія Бабенка “До наступного разу” / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 242. – С. 17-45.
32. Осадча О.С. Мова, міф, народна і літературна казка, фантастика: Вибрана бібліографія / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 251. – С. 4-45.
33. Осадча О.С. Стилізація народної етимології як засіб творення фантастичного світу / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 264. – С. 6-14.
34. Осадча О.С. Потебнянська традиція етнолінгвістичних досліджень мови українського фольклору та літератури / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 270. – С. 16-21.
35. Осадча О.С. Лексичні виміри фантастичного світу в авторській казці А.І. Давидова “Про Озивайка, лісовий люд та їхні незвичайні пригоди” / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 278. – С. 11-16.
36. Осадча О.С. Античні витoki концептуальної картини фантастичного світу / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наукових праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 281. – С. 62-66.

37. Осадча О.С. Вербалізація фантастичного в повісті Олеся Бердника “Марсіанські “зайці”” / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 241. – С. 16-44.
38. Осадча О.С. Мова фантастичної казки Всеволода Нестайка / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 248. – С. 45-50.
39. Осадча О.С. Мова, міф, народна і літературна казка, фантастика: Вибрана бібліографія / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 251. – С. 4-45.
40. Осадча О.С. Стилізація народної етимології як засіб творення фантастичного світу / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 264. – С. 6-14.
41. Осадча О.С. Потєбнянська традиція етнолінгвістичних досліджень мови українського фольклору та літератури / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 270. – С. 16-21.
42. Осадча О.С. Лексичні виміри фантастичного світу в авторській казці А. І. Давидова “Про Озивайка, лісовий люд та їхні незвичайні пригоди” / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2013. – Вип. 278. – С. 11-16.
43. Осадча О.С. Античні витоки концептуальної картини фантастичного світу / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2014. – Вип. 281. – С. 62-66.
44. Осадча О.С. Механізми формування сучасної міфології і світоглядні засади науково-фантастичної літератури / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2014. – Вип. 282. – С. 62-66.
45. Осадча О.С. Концептосфера фантастичної подорожі в мові оповідання Романа Росіцького “Заповідник”: художнє моделювання мовного простору чарівної казки / О.С. Осадча // Мова та історія: зб. наук. праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2015. – Вип. 363. – С. 10-21.
46. Осадча О.С. Мовна специфіка фантастичного оповідання Наталі Околітенко “Крок вікінга” / О.С. Осадча // Мова та історія: Зб. наукових праць. – К.; Умань: ПП Жовтий, 2015. – Вип. 365. – С. 13-20.

АНОТАЦІЯ

Осадча О.С. Концептуалізація світу в творах українських письменників-фантастів другої половини ХХ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2016.

Якщо фантастика як прийом відома в давніх східних, грецьких та латинських текстах, то фантастика як жанр сформувалася протягом XVII–XVIII ст. і набула сучасних форм наприкінці XIX ст. Хронологічно тексти

української фантастики репрезентують три періоди – першу половину ХХ ст., другу половину цього ж століття і початок ХХІ ст. У досліджуваній період розвиваються передусім науково-технічна фантастика (В. Бабенко, А. Балабуха, В. Владко, М. Дашкієв та ін.) і, зокрема, філософська фантастика як субжанр (О. Бердник, Н. Околітенко), художня реконструкція історії, етнографії, фольклору (О. Ільченко, С. Плачинда, Л. Кононович, почасти В. Шевчук), літературна казка, переважно для юних читачів (І. Багмут, О. Бердник, А. Дімаров, В. Нестайко, Б. Чалий).

Центральними концептами, що структурують фантастичний текст, є НЕЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР, ЧАС, ПЕРСОНАЖІ, ЗАСОБИ та ДІЇ. Фантастика – неоміфологія, десакралізована подібно до казки. З казковим текстом її об'єднують концепти ПОДОРОЖ, МЕЖА, ДОРОГА, вербалізовані різними мовними засобами.

Вербалізація МКС у неології найбільш деталізована в О. Бердника, репрезентуючи концепти ЧАС, ПРОСТІР та уявлення автора про змінені стани свідомості.

Ключові слова: тексти науково-технічної фантастики, тексти фольклорно орієнтованої фантастики, тексти фентезі, тексти чарівних казок, концептуальний аналіз, концепти НЕЗВИЧАЙНИЙ ПРОСТІР і НЕЗВИЧАЙНИЙ ЧАС

АННОТАЦІЯ

Осадчая О.С. Концептуалізація мира в произведениях украинских писателей-фантастов второй половины ХХ века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2016.

Если фантастика как прием известна в древних восточных, греческих и латинских текстах, то фантастика как жанр сформировалась в течение XVII–XVIII вв. и приобрела современные формы в конце XIX в. Хронологически тексты украинской фантастики представляют три периода – первую половину ХХ в., вторую половину того же века и начало ХХІ в. В исследуемый период развиваются прежде всего научно-техническая фантастика (В. Бабенко, А. Балабуха, В. Владко, М. Дашкиев и др.) и, в частности, философская фантастика как субжанр (О. Бердник, Н. Околитенко), художественная реконструкция истории, этнографии, фольклора (А. Ильченко, С. Плачинда, Л. Кононович, отчасти В. Шевчук), литературная сказка, преимущественно для юных читателей (И. Багмут, О. Бердник, А. Димаров, В. Нестайко, Б. Чалый).

Центральными концептами, структурирующими фантастический текст, являются НЕОБЫЧНОЕ ПРОСТРАНСТВО, ВРЕМЯ, ПЕРСОНАЖИ, СРЕДСТВА и ДЕЙСТВИЯ. Фантастика – неомифологія, десакралізована подобно сказке. Со сказочным текстом ее объединяют

концепты ПУТЕШЕСТВИЕ, ГРАНИЦА, ДОРОГА, вербализованные разными языковыми средствами.

Вербализация ЯКМ в неологии наиболее детализирована у О. Бердника, репрезентуя концепты ВРЕМЯ, ПРОСТРАНСТВО и представления автора об измененных состояниях сознания.

Ключевые слова: тексты научно-технической фантастики, тексты фольклорно ориентированной фантастики, тексты фэнтези, тексты волшебных сказок, концептуальный анализ, концепты НЕОБЫЧНОЕ ПРОСТРАНСТВО и НЕОБЫЧНОЕ ВРЕМЯ

SUMMARY

Osadcha, O.S. Conceptualization of the world in the texts of Ukrainian science fiction writers of the second half of XX century. – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree in philology, speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Institute of Philology of Kyiv National Taras Shevchenko University. – Kyiv, 2016.

If fiction as a technique was known in ancient Oriental, Greek, and Roman texts then fiction as a genre was formed during XVII–XVIII centuries and acquired modern forms during late XIX century.

Ukrainian fiction texts might be classified chronologically and according to the specifics of genres and verbalization of concepts in them. During the first half of the XX century two genres were represented: science fiction (V. Vynnychenko's 'Solar machine' and Yu. Smolych's 'Household of doctor Galvanescu') and fantasy (M. Kotsiubynskyi's 'Shadows of forgotten ancestors' and Lesia Ukrayinka's 'The forest song'). Several genres developed during the second half of the XX century: science (-technical) fiction (V. Babenko, A. Balabucha, V. Vladko, M. Dashkiev etc.) and philosophical fiction as a sub-genre (O. Berdnyk, N. Okolitenko); fictional reconstruction of history, ethnography, folklore (O. Ilchenko, S. Plachynda, L. Kononovych, partially V. Shevchuk); literary fairy tale, mainly for young readers (I. Bagmut, O. Berdnyk, A. Dimarov, V. Nestaiko, B. Chalyi). Early XXI century is represented by many syncretic genres.

Science fiction texts in general represent 'neo-mythical' world view, verbalize modern mythology, influenced by processes of the development of sciences, informatization, globalization. However, in contrast to primary mythology, the modern one is not sacralized, so fiction texts are similar to fairy tale texts. Other fairy tale features of the fiction texts are not only TRAVEL/QUEST concept(s) but also concepts of EXTRAORDINARY SPACE, TIME, CHARACTERS, TOOLS/REMEDIES, and ACTIONS. The EXTRAORDINARY SPACE (transformed SACRAL SPACE of myths and rituals) is pivotal among them because it determines the rest. So BORDER between two spaces (crossed by EXTRAORDINARY CHARACTERS with the EXTRAORDINARY TOOLS/REMEDIES) and WAY are also very important concept in studied texts.

The most complex fiction text of the investigated period is 'Zoriani korsar' ('Star Korsar') by Oles' Berdnyk. The author re-interpreted mythical characters of Pre-Christian Ukrainian, Greek, Roman, Ancient Iranian and Indian, Ancient Egyptian mythologies and included them in the anthroponymy of the text. He also widely used precedent concepts of European medieval and renaissance literary (*Bova, Yagu* in his interpretation). He described aims of evolution in such concepts as ГАРМОНІЯ, РАДІСТЬ, ДУХОВНІСТЬ, СВОБОДА. Author's neology verbalized key concepts of the text: ЧАС (*метачасовий канал, мільйонноспіральный цикл, мільйоноліття, трансформатор часу, хроноенергія, хрономандрівка, хроностанція, хронотрансформатор*), ПРОСТІР (*гіперпростір, гіперпросторовий*), modified human psychics (*гіпнорадіація, психоадаптація, психобіотип, психогенетика, психогенокод, психогеноцентр, психоенергія, психоканал, психокапсула, психокод, психосиноптик, психосторож, психоструктура*).

Key words: *science-technical fiction texts, folklore-oriented fiction texts, fantasy texts, fairy tale texts, conceptual analysis, concepts of EXTRAORDINARY SPACE and EXTRAORDINARY TIME*